

EDMONDO DE AMICIS

LELKIERŐ

- ELBESZÉLÉS -

ELEK ARTÚR FORDÍTÁSA

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMD. RÉSZVÉNYT. KIADÁSA

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2015
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5472-82-4 (online)
MEK-13547

EDMONDO DE AMICIS

Edmondo de Amicis 1846-ban született Onegliában, katonának készült és végigharcolta az olasz egység harcának legdicsőbb részét: azt, amely Róma elfoglalásával végződött. Mint fiatal hadnagy fogott tollat először, és könnyedén, szinte odavetve rögzítette meg a katonaelet apró bánatait és örömeit. Vázlatos rajzai, melyeket utóbb kötetekké foglalt össze, annyira tetszettek korának, olyan erős visszhang felelt reájuk, hogy De Amicis, a katonatiszt, elhagyta pályáját és végképpen íróvá lett. Katonakorának emlékei még sokáig visszajártak írásaiban. Azután néhány esztendő utazással töltött, és minden útjának egy-egy terjedelmes kötet lett az eredménye. Közben elbeszéléseket írt, amelyeknek első gyűjteménye »Nouvelle« címen 1872-ben jelent meg. Belőle való »Lelkierő« című elbeszélésünk is. (Olasz címe: Fortezza.)

Ekkoriban már meglehetősen kialakultnak mutatkozott De Amicis egyénisége, és tehetségének határai is láthatókká lettek. Kiváló mértékben megvolt benne az elbeszélés tehetsége. A legszárazabb tárgy is érdekessé lett az ő előadásában. De igazi elbeszélő - igazi mesemondó - sohasem lehetett belőle, mert képzelő tehetségénél és mesélő kedvénél erősebb volt elmélkedő és oktató hajlandósága. Már kis katonaképei is első sorban példamutató, hazafiasan érzésre buzdító írások. Az elbeszélésről általán az volt a nézete, hogy ne tézisen épüljön, de mindig célja legyen. Az ő célja leginkább hasznossági cél volt: nevelni és tanítani akart elbeszéléseivel. Ez a szándéka rendszerint meg-megakasztotta bennök az elbeszélés menetét és a történet szerkezetére is kedvezőtlenül hatott.

1886-ban jelent meg A szív című ifjúsági könyve, s a hazájában rég népszerű író ez a műve világhírűvé tette. A szív a világ gyermekirodalmának legnagyobb remekei közé tartozik, és De Amicisnak is legsikerültebb alkotása, az, amely nevét mindenesetre meg fogja őrizni. De Amicisnak, az írónak és az embernek is minden jó tulajdonsága szerencsésen fejeződik ki benne. A szív egy ritka melegszívű ember egész gyöngédségének és mély kedélyének alkotása. Az il buono (a jóságos) jelzőt, amelylyel honfitársai megtisztelték, ezzel a könyvével érdemelte meg legjobban, mert ez a kaleidoszkopszerű történet, amely egy iskolai év eseményeit meséli el, valóban tele van jósággal, mélységes emberszeretettel, részvéttel és egyben lelkesedéssel. Szívbeli jósága, amely első írásaiban, a katonarajzokban mint könnyező érzelgősség jelent meg s amelyért sok gúnyban volt része, itt férfias erővé fejlődött.

A szív-nek utóbb a párját is megírta De Amicis Egy tanító regénye (Il romanzo di un maestro) című könyvében, de amahhoz foghatót többé nem tudott alkotni. Sokat írt azután is, azok közé tartozott, akiknek holtig friss az érdeklődésük és engedelmes a tolluk. Holtáig érdekelték az emberek, különösen a szegények és a szenvedők. Nagy emberszeretete vitte a szocializmus táborába is, ahol azonban csalódások érték, mint a hogy csalódást keltett ő maga is, mert De Amicis a szónak krisztusi értelme szerint volt szocialista, nem a marxi értelme szerint. Nem tudott harcolni, nem tudott gyűlölni: ő csak szeretni tudott. A szív embere volt. Ezért volt az, hogy az embereket inkább csak kívülről tudta nézni. A típust látta meg bennök, nem az egyént, aki minden köntösben más-más. De bár szeme ilyformán inkább csak a festőin akadt fönn, néhány könyvében (például A barátok - »Gli Amici« címűben) lélekrajzoló tehetségének is pompás próbáit adta. Kitünően meg tudta figyelni és fejlődésük rendjén szemmel tartani a léleknek bizonyos tipikus alakulásait. Bizvást elmondható róla, hogy külön-külön a nagy írónak minden kelléke megvolt benne.

Manzoni óta hazájának ő volt a legnépszerűbb írója. Minden könyve sok kiadást ért, A szív már az ezredikhez jár közel és minden nyelvre lefordították, olyikra többször is. Ezt is, egyéb munkáit is szegény, gazdag olvassa Olaszországban. Öregkorára a kritika is elhallgatott körülötte, és magas alakja, amelyet ritka szép ősz férfifej koronázott meg, zavartalan békében járt-kelt az emberek között, mikor a halál 1908. márciusában egy hirtelen mozdulattal eloltotta életét. Egy egész ország gyászba borult, halottas-ágya előtt.

Elek Arthur.

I.

- Odanézz, mondá a minap este egy barátom s háza ablakából, amely egy kis térre nyílik, a szemközt való ház negyedik emeleti kis terraszára mutatott; - látod azt az embert?

Odanéztem s egy embert láttam, aki a sarokban ült és félkarját a korláton végignyújtóztatta; de az arcát nem tudtam megkülönböztetni.

- Az az ember - kezdte megint a barátom - nagyon ellenszenves nekem; nem egyszer gondoltam már arra, hogy más házba költözöm csak annak a vigasztalásnak a kedvéért, hogy látnom ne kelljen többé. Azt kérdeed persze, hogy miért; én meg azt felelem, hogy sohase beszéltem véle, hogy soha a hangját nem hallottam, hogy azt sem tudom, kicsoda, hogy nem tudom, mit mivel, hogy nem tudom, milyen az arca, mert nem látok el innen hozzája még a messzelátómmal sem. Ellenszenves nekem az az ember, mivel minden áldott este ilyentájt megtévedhetetlenül fölkel az asztaltól és leül abban a sarokban; és minden este szakasztott ugyanazzal az automatai mozdulattal átveti egyik lábszárát a másikon s félkarját végignyújtóztatja a korláton. Nincs rá eset, hogy Isten ments, csak egyszer is a lábával mozdulna előbb, azután a karjával! Előbb a karral, azután a lábbal. Pedig ez még a kisebb rossz rajta. Esténként, még minekelőtte fölkelne az asztaltól, egy asszony, aki a feleségének látszik, odatolja szokott helyére a széket, azután pipát visz neki, a kezébe adja, meggyújtja minden áldott este, - ő pedig estéről-estére kiszolgáltatja magát felfuvalkodottan és dölyfösen, akár egy szultán, a legcsekélyebb mozdulattal sem igyekszik előzékenynek lenni, még csak azt se mutatja, hogy észreveszi, hogy kiszolgálják. Azután... minden pillanatban szüksége támad valamire, és a nő feláll, eltűnik, visszatér valami itallal, vagy egyébbel; az meg elveszi, felhajtja és az önző sybarita élvezésével megtörüli bajszát s még azzal se fárasztja magát, hogy visszanyújtja a poharat. Azután... barátok jönnek látogatására, de ő neki eszébe sincs, hogy fölkeljen, és ha még is, hát megáll a két lábán és egyet-kettőt sétál a kis terraszon oly szabadon és fesztelenül, mint mi ketten. De se le, se föl, se körül nem néz soha, nem köszön az senkinek; egyszerűen, mintha csak azért volna, hogy a világ körötte forogjon; adja a bálványképet; arra született, hogy megbámultassa és kiszolgáltassa magát. És te még nevetsz! De nekem ennyi elég ahhoz, hogy meggyűlöltessem vélem egy embert; már én ilyen vagyok; más emberfia ügyet sem vet rája, én rágódok rajta. Azt hiszem, olyan jól ismerem azt odaáltal, mint akár tégedet. Megmondjam, miféle szerzet? Nem tudom ugyan, de oly igazán megmondom, mintha csak tudnám. Az az ember ott - azzal nekiszegezte ujját a szemközt házbeli embernek és oly merően nézte, mintha ki akarná ásni szeméből a titkot - egy szélhámós szatócs, aki garasait összerakosgatja és már most érleli magában a majdani gazdagember korának pöffeszkedő kevélységét; azt az asszonyt is azért vette feleségül, hogy megtakarítsa a boltiszolga meg a cselédlány bérét, mert rosszabbul bánik vele, mint a cselédlánynyal és nem sokkal jobban, mint a szolgálával; fősvény mindenben, csak a falánksága kielégítésében nem; a harmadik emeleten lakhatnék, de a negyediken lakik takarékosan, pedig nincsen gyermeke, s nem kis kívánczik utána; mindent megvet, ami nem üzlet; neki minden miniszter tolvaj, mindenki aki tanul számár és mindenki, akinek kevesebb a pénze, mint neki, rongyos fráter... És még nevetsz! Nem tudod, hogy az ellenszenv érzés dolga! Lásd, én boldog volnék, ha alkalmam kínálkoznék reá, hogy borsot törjek egyszer az orra alá; gyűlöletes egy ember; nem bánom, ha képzelődőnek, ha feketemájúnak, ha akárminek gondolsz is; de mikor a szívem azt mondja: - Az az ember hitvány egy fráter; - utálok; és ki kell, hogy mondjam, hogy könnyítsek vele magamon.

Csak aki jól ismeri azt a huszonéves, jószívű, nyugtalan és heves ifjút és hozzászokott furcsa dühkitöréseire, amikkel a maga alkotta képzetek ellen fordul, csak az hiheti el, hogy egy lélekzetre és el nem nevetve magát, mondta végig az üres szavaknak ezt a hosszú sorát. Én

közben a szatócsnak föltételezett embert, meg az asszonyt néztem, aki keresztbe tett karral, elgondolkozva ült előtte egy kis lócán; és minthogy az én szemem jobb a barátoménál, úgy véltem látni, hogy a férfi meglehet negyvenéves, az asszony valamivel több, - ámbár egyiküknek sem tudtam megkülömböztetni az arca vonásait. Elkértem a messzelátót és a nőnek irányítottam. Első pillantásra zürzavaros arc táncolt szemem előtt; azután megállapodott a kép és most már tisztán láttam. Szakasztott az olyan nőnek arca volt, aki belenyugodott abba, hogy az élete csupa önfeláldozás: a haja szürke volt, a homloka ráncos, a szeme nagy és mélabus nézésű; valami kifejezhetetlen komolyság, és magábamélyedtség látszott rajta, ami arra vallott, hogy rég hozzászokhatott a szenvedéshez.

- Ezt, úgy látszik, kitalálta a barátom, - mondtam magamban, és most a férfi felé fordítottam a messzelátót.

Abban a pillanatban megfordult a férfi és egész arcát elém tárta.

- Nini, kit látok! - kiáltottam föl magamban; - lehetséges-e?

Jobban kihúztam a messzelátó csövét, úgy néztem beléje.

- De hiszen ő az! Semmi kétség! Százszor láttam ezt az arcot ábrázolatokon!

És ekkor eszembe jutott egy rég ideje elfeledett eset, s szinte ugyanabban a pillanatban az eleje meg a vége annak a történetnek, melylyel az olvasó alább találkozik majd. Barátom megkérdezte:

- Nos, nem szélhámosnak, modortalan tuskónak és dölyfös embernek az arca?

Most már nem tudtam nem mosolyogni szavain, mint az előbb; azt feleltem, hogy valóban, nem rokonszenves ember; de, hogy úgy tetszik, láttam már más alkalmakkor; hogy ki akarom elégiteni kíváncsiságomat és megtudni, hogy kicsoda; hogy elmegyek hozzá és adatokat kérek tőle.

Másnap csakugyan egyenest fölmentem a terraszon lakó emberhez, meglátogattam azon az ürügyön, hogy pontosan szeretném tudni esetét, mert úgy mondtam, az a szándékom, hogy megirom.

Mint aki megszokta az ilyen látogatásokat, udvariasan fogadott, mindent elmondott nagy közömbösen, akárha más valamiről beszélne, beszélt arról a nőről (nem a felesége volt), aki vele él, az életmódjáról, a szokásairól.

- Tíz esztendeje vagyunk együtt; - mondta végezetül - én is türelmes vagyok, ő is, hát csak éldegélünk... ahogy Istennek tetszik. Két nagy vigaszom van: az emberek becsülése, meg ennek a szegény szerencsétlennek ragaszkodása.

Haza mentem, egész este és másnap egész délelőtt is irtam, következő nap azután elmentem kéziratommal a barátomhoz. Épp abban az időtájban, mikor a »szatócs« friss levegőt szokott szívni a terraszon. Miután egy és más dologról elbeszélgettünk, megint az ellenszenvre térült a szó.

- Barátom, - mondtam - bakot lőttél.

- Lehetetlen! felelte ő szokott élénk módján.

- Hagyjuk a tréfát; - mondtam megint - olvasd el, kérlek, ezeket a lapokat: történelmi elbeszélés van bennük, a minap irtam; a történetnek főszereplője a te gyűlöletes »szatócsod«; szavamra mondom, hogy a történet előkészítéséhez szükséges mesterkedéseken fölül egy szótaggal se változtattam a valón.

Barátom kezébe vette a lapokat és olvasásukba fogott. Kis idő múltán fölvetette a szemét, a terraszbeli ember felé nézett, majd én rám; azután folytatta az olvasást. Mennél előbbre haladt benne, annál süröbben tekintett rám meg arra az emberre, arra az emberre meg én rám; és egyre komolyabb lett. Mikor az utolsó sorokhoz ért, a csodálkozás kiáltása tört ki belőle, felugrott, megragadta kezemet és megindult hangon ezt mondta:

- Becsületszavadra mondod, hogy igaz?

- Arra, - feleltem.

- És arra is, hogy ő az ott átal? - kérdeztem megint.

- Arra is! - hagytam helyben.

Nem szólt egyet sem, fogta a kalapját és izgatott léptekkel kisietett.

Kihajoltam az ablakon és láttam, hogy átmegy a téren, és egyenest a szemköztes ház kapujának tart. Néhány perccel utóbb észrevettem, hogy a terraszos ember eltűnt. Nem sokkal ezután ismét megjelent s a következő percben barátom visszafelé jött már a téren át.

- Ismerlek, fiu! - mondtam magamban, azzal elébe futottam, hogy kaput nyissak neki. - Tudom én jól, mi járatban voltál odaátal.

Barátom megjelent a küszöbön.

- Azért mentél át, - folytattam hangosan - hogy homlokon csókold azt az embert.

Barátom rám nézett, elmosolyodott, azzal nyakam köré öltve karját, vidáman kiáltotta:

- Nem azért; arra én méltatlan voltam; azért mentem át, hogy megcsókoljam a kezét.

II.

1861. nyara volt, az az esztendő, melyben a haramiák garázdálkodásának híre bejárta Európát; azokon az emlékezetes napokon történt, mikor Pietropaolo, a zsványvezér, egy »liberális«-nak az állával, amin még a napoleoni kecskeszakáll is rajta volt, járt a zsebében; amikor Montemilettóban egy halom holttest alá élve temették el azokat, akik »Éljen Olaszország!«-ot kiáltottak; mikor Viestiben a kifosztóik parancsának ellenszegülő parasztok husát ették meg; mikor Negri ezredes Pontelandolfo közelében hadijelvények módjára látta az ablakokra aggatva katonák véres tagjait; mikor a szegény Bacci hadnagyot, akit sebesülten foglyul ejtettek a csatában, nyolc órai rémes kínzás után megölték; midőn az eszeveszett csőcselék tömegei éjjelidőben fáklyásan kivonultak a falvakból, hogy diadalünneppel fogadják a rablóbandákat; midőn a termést folygyuttatták, házakat romboltak, családokat fogdostak össze, embereket akasztottak, megnyuztak és fölnégyeltek; és hogy a sajnálatos pusztítás és öldöklés kedve ébren maradjon, sőt hogy még nagyobb erőre kapjon, a Tiberis jobbpartjától fegyver, tallér és áldás érkezett.*

Egy juliusvégi napon, nem sokkal napkelte után Capitanata tartomány egy pusztja völgyén át San Severo felé tartott egy lovascsendőr; az éjszaka indult volt el ebből a városból, hogy elvigye »mozgó hadoszlop« parancsnokának az ezredes rendeletét. Begombolt zubbonya alatt választ vitt az ezredes rendeletére; a levélben azt írta a parancsnok, hogy reggel nyolc órakor egy közeli hegyi rejtek felé indul, ahol, úgy tudja, egy haramia-csapat szokott megvonulni, mely némi ideje megfertőzteti a környéket. A levél vivője egy körülbelül harminc éves, magas termetű, szikár férfi volt, apró, csillogó szemű, kicsiny, hegyes bajuszu, a jobb- és baloldalsó szemöldöke között az az egyenes ránc, amely elárulja a gondolkozás megszokását; arcát időnek előtti komolyság öntötte el, melynek a kétszögletű nagy fekete kalap szinte valamennyi szomorú árnyéklatot adott; merev testtartása és szabad s határozott mozdulatai az alkalomnak s a helynek megfelelő lelki erőről tanuskodtak. Ügetve haladt egy kigyózó ösvényen, fejét hol erre, hol arra fordította, az elhagyott legelőket, a szirtes hegyeket, a tiszta eget nézte s egyéb hangot nem hallott, mint a lova dobogását és kardja csörömpölését.

Egyszerre csak, hogy két magas és sűrű növény között haladt, valami villanást látott és puska-dördülést hallott. A miközben megrántja lovát és pisztolyához kap, a ló meginog; s a hogy lehajtja fejét, hogy megnézze, ha megsebesült-e, úgy érzi, hogy hátulról megragadják; hátrafordul, de abban a pillanatban a cserjésből, ahonnan rálöttek, egy ember ugrik elő és ráveti magát; mögötte mint az árnyék egy harmadik ember; se lövésre, se leugrani nem jutott ideje, sem arra, hogy védelembe helyezkedjék; lerántották a lóról és hanyatt terítették a földön. Még megkísérelte az ellenállást, forgolódott, lökdölődött, harapott; de nem birt fölkelni, végre elfogyott az ereje, megadta magát és hagyta, hogy elszedjék fegyvereit. A tusakodás hevében azonban, a porfelhőben, amely beburkolta, hirtelen mozdulattal sikerült szájába dugnia a levelet úgy, hogy támadói észre nem vették. Két kezét a hátára kötötték, talpra állították, nagy sebtében nyakába akasztották kardját, összegöngyölt köpenyegét, a nyeregkápát, a lovat a sövény mögé hurcolták, azzal megindultak a mezőn keresztül s pokoli zajjal, káromkodással, fenyegetéssel, ütve-verve, kacagva lökdösték előre a kábult és támolgyó embert.

Félórai sebes gyaloglás után, amiután immár eléggé messzire voltak a járt uttól ahhoz, hogy meglepetéstől ne kelljen tartaniok, meglassították járásukat. Megérkeztek a hegyek lábához, a fák közé, olyan helyre, ahol se ház, se kunyhó, sem emberek tartózkodásának semmi egyéb jele nem látszott. A csendőr, aki meggörnyedt fölszerelésének súlya alatt, se rémületnek, se

* A Vatikánból. (A Fordító.)

haragnak nem mutatta jelét és sápadt, de el nem változott arcán meglátszott, hogy a lelke tudatában van annak, mi sors vár rá s hogy a szíve kész az elviselésére. Nagyon jól tudta, hogy a kegyetlen megtorlásnak azoknak a napjaiban zsványok kezébe esni egy volt a halállal; azért egy kicsit a halál ünnepélyes nyugalma volt már benne; és aki nem tudta volna, csak a szemébe kellett néznie, hogy kimondja:

- Ez az ember halni készül.

Az a haramia, aki előtte járt, időnként megfordult, hogy egy-egy félig kíváncsi, félig gyanakvó pillantást vessen rá. Aki mellette ballagott s aki a banda fejének látszott, szintén hol a fogolyra nézett, hol társára és diadalmas mosolyt váltott vele.

- Nesze, - mondta egyszerre, azzal a csendőr nyakába akasztotta puskáját - cipeljed te.

- Vidd az enyimet is - toldotta az elől haladó haramia és ugyanugy tett mint társa.

- Hát te? - kérdezte a banda feje, azzal a harmadik zsvány felé fordult, aki mögöttük jött s aki a legfiatalabbiknak látszott.

- Hogy én? - felelte ez. - Már én csak inkább magam viszem... az ember sohase tudhatja!

- Bamba! - dörmögte a másik, megvető pillantást vetve rá; azzal a csendőrhöz fordult s odaszólt neki: - Pajtás! - s rácsapott tenyerével a vállára. - Most pedig mondd meg, hová indultál?

A csendőr nem felelt.

- Óh! Óh! - kiáltott a zsvány, azzal lehajolt, hogy felvegyen a földről egy vesszőt. - Nem értetted? - s kezére vágott a vesszővel.

A csendőr nem válaszolt, csak ment előre.

- Beszélsz te még, szegénykém - folytatta a zsvány s elhajította a vesszőt. - Mind úgy kezdi, ahogy te, te meg úgy végzed majd, ahogy a többi. Te is husból, meg csontból való vagy; a szurkálásra majd kiabálsz te is; légy nyugodt!

Ezt mondta a főnök, azzal jókorát lökött rajta, hogy egy kis patakmenti ösvény felé irányítsa; egy ideig egyenesen előre mentek rajta, majd áthaladtak egy kis hidon, megkerültek egy dombot, azzal egy szűk gyalogösvényen egy meredek és sziklás hegyre kezdtek felkapaszkodni. A csendőr, kinek nyakát a puskák hevedere szorította, akit akadályozott megkötözött két keze, egyenruhájától fojtogatva, verejtéktől csepegően, bizonytalanul lépkedett fölfelé, meg-megbotlott a kövekben, térdre bukott, fáradtsággal talpra állott, hogy megint elbukjék; a zsványok pedig lökdösték, ütötték, rugásokkal állították lábra s gyalázták ordítva:

- Talpra, poltron! Bezzeg ti a lovakhoz kötöztök, ha megcsiptek bennünket! Szemet szemért, piemonte!

Fenn, a hegyoldalnak közepe táján már várták a haramiákat. Egy pontján a lejtőnek, ahol a sziklahegy igen nekimeredkedett, csupa szakadék és mélység volt, s alig néhány sávnyi aszucserje és bokor látszott rajta, egy kivájt és bolthajtás módjára előrehajló szirt alatt rövid, sima földdarab nyult el, amely szikladarabokkal volt körülakva, amiknek egy része felülről zuhant le, más részét - az apróbbakat - emberi kéz gurította az előbbieik közé olyformán, hogy amolyan védőfalfélét alkotott velök. A szirt tetőjéül és falául szolgált egy fakunyhónak, mely a körülzárt térnek negyedrészt foglalta el.

A sziklafal belsejébe apró fülkék voltak vájva mindenféle holmi számára, azután kis lépcsők, melyeknek legfelsőbb fokáról az egész hegyoldalon végig látott az ember. Emberszélességnél alig tágasabb nyílás volt a bejáró. Kivülről semmi sem mutatta, hogy emberlakta hely volna; belülről egyben barlangnak, erődnek és őrtálló helynek látszott. A fülkében poharak, tejes

csészék, serpenyők, kenyérdarabok, kések voltak; a szikladarabok kiálló hegyeiről zsákok és palackok lógtak; az egyik sarokban hamu- és zsarát-rakás látszott és a föléje hajló szikla füstös volt; a kunyhó alján halomba hordott szalma és ruhanemű. Ha az ember fölnézett, a szírtén tulra és mögé és mellé tekintett, csak sziklát látott, mély nyílásokat és rengeteg kötőmeget, amik mintha a levegőben függnének, meg nagy gyéren egy-egy fát, amely maroknyi fűnél alig látszott többnek. Alul a hegynek feltöredezett oldalai; odább síkság s a messze-ségben megint hegyek.

Az egyik kis lépcső legfelsőbb fokán egy férfi állt, könyökét a kőrakásnak támasztotta, az arca két kődarab mögött rejtőzött, amik közül mint a lőrésen keresztül lesett lefelé; várta a társaságot. Mikor észrevette a csendőt, öröme jeléül a két kő egyikére csapott a tenyerével, figyelmes szemmel követte a csendőr minden lépését és minden reá mért ütéssel keze mozdulatával s egy-egy káromkodással kísért, mintha fokozni akarná vele az ütő ember erejét s a megvert csendőr fájdalmát.

Mikor a csapat már csak néhány lépésnyire volt az erődítéstől, a lesben álló férfi elébe ment az ajtó elé.

Megérkeztek.

A csendőr, akit egy hatalmas taszítással belóditottak, összeroskadt a körülkerített hely közepén; utána sebtében belépett a többi is, lelkendezve, fújva, ide-oda dobálva tarisznyát, kalapot, fegyvert; leültek körben a kövekre, s kis ideig csöndesen voltak, a míg a lélekzetük visszatért s megszikkasztották izzadtságukat.

- Nesze! e' is közülük való, e' is! - kiáltotta a banda feje s a felé a társa felé fordult, aki fogadására elébe ment volt.

- Az ám, még ugyan eleven is - felelte emez. A fogolyra tekintett, s hogy sarkantyut látott a cipőjén, megtudakolta a főnöktől:

- Hát a ló?

- Ne is említsd! - felelte felfortyanva a vezér; - összetörhetném ezt az átkozott karabélyt: az állatot lőttem le az ember helyett.

Azzal néhány szóval elbeszélte, mi történt.

- Sebaj - mondta a másik; - mesteri lövés volt.

A csendőr felé ment, lábra segítette és miután egy ideig bamba kíváncsisággal rámeresztette szemét, leakasztotta róla a puskákat, a köpenyt, a kardot; majd levette fejéről a kalapját, megnézte alul, fölül, elmosolyodott s a sarokba dobta.

A csendőr kimerülten nekitámaszkodott a kunyhónak és mustrálni kezdte a haramiákat, rendre megnézte őket az olyan beteg ember lassu és komoly tekintetével, akinek gondolatai már ezen az életen túl kalandoznak. A haramiák turkálni kezdtek a tarsolyában.

A helyhez és foglalatosságához méltó akasztófavirág volt mind a négy. Az, amelyik a vezérüknek látszott, körülbelül negyven éves, alacsony termetű ember volt; de testes, nagyfejű, válla a fülét érintette s löcsbe hajló lábszára rengeteg ikrás; fejtől lábbig csupa szélesség, kurtaság, zömökség, laposság, olyan volt, mint egy önönmagába bujt óriás, aki amivel megkurtult, ugyanannyival duzzadtabb lett; fekete képű ember volt és szakálla, bajusza, a haja olyan sűrű, hogy két ujnyinál szélesebb darab ki nem látszott homlokából és orcáiból is csak a legfölülő részük.

A másik három közül kettő testvérnek látszott: ugyanaz a keskeny homlok, ugyanaz a pisze kutyaorr, ugyanaz a rókaszerű fül, ugyanaz az ajkatlan, lefelé kanyarodó, félkör alakjában

meggömbült száj, ugyanaz a hegyes és szakáll nélkül való áll; az egyik is, a másik is kicsiny termetű, ideges ember volt. Mind a hármuknak szemében benne volt az a sötét, gonosz, fajtalan, veszett valami, ami az ilyen babona és vadság, vakmerő bátorság és aljas gyávaság vegyületéből való emberek borzalmas különösségét kifejezi. Derékban kicsit hajlottak voltak, mozdulataikban és a járásukban, még a dühkitörésükben is volt valami, ami a tigris puha könnyedségére emlékeztetett. Cukorsüveg alaku kalapjuk volt, magas kamásliban jártak és bő zekében, amely elül nyitott volt, a zeke és a nadrág között köröskörül kiduzzadva bujt elő egy kis része az ingnek, melyet széles kék öv szorított le.

A negyedik zsványnak, aki a legfiatalabbiknak látszott, emberibb volt az ábrázata; az is kicsi termetű és szakálltalan, bajusztalan volt, csak úgy, mint az a kettő, aki egymás testvérének látszott.

- Most pedig - szólalt meg a vezér azután, hogy elkészült a tarsoly megvizsgálásával - hányassátok le véle a rongyait, azután falunk majd egyet, azután pedig... majd meglátjuk.

A két testvér a csendőr elé lépett, egyikük kioldozta karjait, a másik azonközben a fogoly mellének szegezte törét. A feloldozott kéz lehullott és csüngött tehetetlenül, mint halott ember karja.

- Le az uniformissal - mondta a zsványok egyike.

A csendőr ránézett s néhány pillanatig elképedve állt; a homlokát ráncba szedte, az ajkát fogai közé szorította.

A legfiatalabbik haramia szomoruan nézte.

- Te pedig eredj a helyedre! - szólt rá a vezér, aki az ajtó közelében ült.

A fiatalember, mint aki megszokott parancsnak engedelmeskedik, fölment arra a lépcsőre, amelyikről a zsványok egyike társait megjönni látta; könyökét nekivetette a kőrakásnak, arcát a két kődarab közé rejtette és meg nem mozdult.

- Le az uniformissal - ismételte a két zsvány, s egyszerre fölemelte mind a kettő a kezét.

- Üssétek pofon, hogy képén maradjon az ujjatok helye! - rikoltotta a vezér.

A csendőr megrázkódott, mintha sebes helyén érintették volna, azután megadó mozdulattal lehorgasztotta fejét és levetette egyenruháját. A két zsvány elvette tőle, kikutatták zsebeit, a kabátujjakat is kiforgatták mindenfelől, azután a kunyhóba vetették a zubbonyt. Egyikük a fogoly nadrágzsebeit is kiforgatta, azután ezt mondta a vezérnek:

- Semmi!

- Hogy a fene egye meg! - káromkodott emez. - Kössétek a vaskampóhoz.

A két hóhérfia a csendőrt hátán keresztbe rakott két kezénél fogva egy nagy kampós vashoz kötözte, amely a kunyhó egyik cölöpébe volt beléverve. A boldogtalan fehér volt, mint a halott ember és a fogát vacogtatta, mintha láztól félne.

A három zsvány ennivalót szedett elő a fülkékből, leült egy-egy kődarabra, azzal enni kezdett; közben nyugodtan beszélgettek; ide-oda ugrándozva, csonka mondatokat váltva, mint mikor az ember inkább arra ügyel, amit eszik, semmint arra, amit mond.

- Hallottad, mi történt Casalvecchióban?

- A Don Alessio ügyét?

- Azt; kétszáz aranytallér volt a váltságdíj.

- Megfizették?

- Meg.

- Szép fogás!

- Háromszáz arany meg a polgármestertől.

- Szerények voltak. Neki, meg az öcscsének nagy birtokai vannak. A Fortore mentén két mérföld az övé.

- De a legszebb zsákmány Biccariban esett: hat ló, öt puska, ezer arany, meg nyolc zsák sajt, egy csapásra.

A beszélő egy darab narancshéjat dobott a csendőrrre:

- Nesze! - mondta.

- Hallom, - kezdte a beszédet a másik - hogy Cerignolában baj volt.

- A Salvatore Codipiero meg a piemontiak között. Meglepték és rajtuk ütöttek. A polgármester volt a kém. Hetet megfogtak közülök.

- A vezért is?

- Azt nem.

- Agyonlőtték őket?

A zsvány igent biccentett.

- Szűz Mária! - kiáltotta a másik, s a csendőr felé fordult: - Hallottad? De ne félj, visszaadjuk a kölcsönt. Eljön még az a nap, hogy a mező mindenik fájáról egy-egy piemontinak lógnak majd a belei. Várj csak.

Azzal egy hajtásra megivott egy pohár bort.

- Nézd, - mondta egyik társa s a csendőrt mutatta társainak - ni, hogy gondolkozik.

- Ugyan mire gondol? - kérdezte a vezér a bajuszát törölve.

- Anyácskára? - találgatta az előbbi.

- Hol hagyta?

- Halljuk.

És mind a hárman a csendőr felé fordultak.

A szegény fiatalember lehunyta szemét, kis ideig így hagyta és amikor kinyitotta tágra, nedves volt a szeme és messze elnézett, a hegyeken túlra.

A három zsvány összekacagott.

- De a legszebb az egészben, - mondta egyikük - hogy nem beszél. Vagy hogy tán kevélység volna?

- Szerénység - felelte a másik otromba röhögéssel.

- Félelem - toldotta meg a vezér.

A csendőr megrázta fejét, mint aki azt mondja: nem.

- Ohó, nem? - kiáltotta a zsvány s talpra pattant. - Majd meglátjuk mindjárt. - Azzal két társa felé fordult határozott tekintettel:

- Valami parancsot vitt, amivel összefogdostasson bennünket itt a fészkünkben. Sok időt elvesztegettünk, tulságosan is sokat. Most majd megtanítjuk köpködni.

- Tanítsuk meg köpködni - felelte talpraállva a többi.

A csendőr megrázkódott és fölvetette fejét, mint aki azt mondja:

- Készen vagyok.

A három zsivány elébe állt. Aki ebben a pillanatban megfigyelte volna az őrtálló fiatalembert, láthatta volna, hogyan remeg mint a falevél, s hogyan fordul hátra rémülettől fehér arcával lassan, óvatosan, hogy észre ne vegyék. A vezér észrevette és egy parancsoló mozdulattal értésére adta, hogy a maga dolgával törődjék: amaz elfoglalta előbbi helyét.

- Tehát - kezdte megint a haramiavezér s a csendőr felé fordult; olyan hangon szólott hozzá, amely habozást nem tűrt - honnan jöttél?

A fogoly ráncba szedte szemöldökét, nekiszegezte szemét a zsiványnak, olyan mélyreható tekintettel, amely amazénál határozottabb akaratról beszélt, és nem felelt.

A zsivány nem szólt most már egyet sem, csak ököllel az álla alá vágott akkora erővel, hogy olyanforma csikordulás hallatszott, mintha összetörték volna a fogai.

- Felelsz-e most?

A csendőr leejtette fejét, hagyta, hogy kicsorogjon a vér, amelylyel megtelt a szája; azután a megtörtetlen büszkeség kifejezésével fölvetette szemét a zsivány arcára, és így mutatta, hogy nem.

A zsivány az ajkát harapdálta, kényszeredett mosolyt váltott két társával; azután igen nyugodtan a zsebébe nyult, kést vett ki belőle, kinyitotta, felgombolta a csendőr ingét és torka aljának szegezte a penge hegyét. Az áldozat görcsösen megmozdult, mintha már testébe hatolt volna a penge.

- Csak semmi félelem - dünnyögte a zsivány; - azzal lassan és könnyedén, akár ha az asztalon huzna egy vonalat, végigfuttatta a kést az áldozat testén a nyakától le az övéig. A boldogtalan mellén hosszú piros vonal jelent meg, a beretva metszéséhez hasonlatos, és nyomban el is tűnt a kibuggyanó vércseppek alatt; és a csöppek lefolydogáltak mint a könnyek, a ruha alatt és fölött le a földre.

- Ha! ha! - kiáltotta vadállati hangon a vezér. - Látod most már, he?

- Nézd, hogy folyik! - mondta a másik.

A fiatal zsivány eltakarta arcát a tenyerével.

- Beszélsz-e már? - kérdezte megint a vezér.

A csendőr elnézte, hogyan csöpög a vére, azután fölvetette a fejét, belenézett a zsivány arcába és ugyanazzal a mozdulattal, mint az előbb, azt mondta: nem!

A három pribék összenézett, arcukon nagyobb volt az elképedés, mint a harag.

- De meg akarsz hát halni, eszeveszett? - ordította egyszerre a zsiványvezér s arcát a csendőréhez tolta annyira, hogy csaknem összeértette vele, széjjelnyitott kezét pedig a másik orcája elé tartotta s rázta.

- Nem látod, hogy itt a mi kezünkben vagy, itt egymagad vagy s fölvághatjuk a hasadat, mint a kutyáét! Miben reménykedel? Hogy majd megszabadítanak? Szólj hát egyet! Hadd haljuk a hangodat! Csak egy szót bökj ki!

A csendőr állt némán.

A zsiványok egyikét nagy düh öntötte el és a csendőrré emelte kését; de a vezér elkapta a karját.

- Ne, a késsel, ne!

Azzal felragadott egy puskát:

- Ezt kóstolja meg!

Fölemelte a földről a fegyvert s akkora erővel vágott vele az áldozat lábára, hogy a csontja megrecscent bele, a nyomorult ember sikoltva feljajdult és összehuzódott, mint akit a nyavalya tör ki. De csaknem ugyanabban a pillanatban, erőt merítve a fájdalomból, megsebesített lábával rádobbantott a földre, felkapta fejét, úgy kiáltotta ordítva:

- Nem!

Mind a három zsivány egyszerre torkon ragadta és azon voltak, hogy kiütik a szemét, mikor a fiatal, őrtálló haramia, kit vakmerővé tett az iszonyodás, amelyen már nem birt uralkodni, az eszeveszett ember hangján és arcával kiáltotta:

- Ejh, az istenit, üssétek hát agyon egyszerre! Lőjjeitek fejbe! Mire való annyit kinozni?

A három zsivány, akiket inkább a vakmerősége hökkentett meg, mint a szavai, megfordult és elképedve bámult rá; de elképedésük rövid volt. A vezér a vakmerő ifjura rohant és ököllel úgy ütötte nyakszirten, hogy a feje lehanyatlott a kőpárkányra. Az elbódított ifju szó nélkül elfoglalta megint előbbi helyét; de abban a pillanatban, hogy jobban letekintett a hegy oldalára, olyant mozdult, mint aki elcsodálkozik valamin, kihajolt előbbre és nem moccant, csak nézett merően. A zsiványok vezére nem vett észre semmit és visszatért az áldozathoz. Az arca hamuszínű volt, csikorgatta fogait és remegett; tulajdon társai is félve néztek rá. Nagy tenyerét rátette a csendőr fejére, a másikat fenyegetően kiegyenesített mutatóujjával föl-emelte, rézsut fordította fejét, úgy nézett az áldozatára vérelefutotta szemmel s fojtogatott hangon ezt dünnyögte:

- Hallod-e... Rossz órádban jutott eszedbe, hogy én velem nyakaskodjál... Nem tudod te, ki vagyok én... Nálad különb szívű legényeknek haját is égnek meresztettem én... El se tudod azt képzelni, mi mindenféle kinnal tudlak én megnyomorgatni... Képes vagyok arra, hogy holnapig szurkáljalak s mégse vegyem életedet... hogy összetörjelek úgy, hogy emberi ábrázat se legyen rajtad... hogy kitépjem szemedet az üregéből... Tudod, hogy mi sorsa lett a többinek... próbára ne tegyél... mondd ki azt, ami dukál, amíg fejembe nem megy a vérem...

Mikor ezt elmondta, levette kezét a csendőr fejéről - megnézte a tenyerét - hajas volt. Ingerülten a csendőr arcába vágta a haját, s az rajta tapadt az áldozat ajkán. A csendőr kiköpött, hogy megszabaduljon tőle. A zsiványok megvetés jelének nézték ezt, és most már nem türtőztették magukat. Egy dühös ordítással egyszerre mind a hárman reávetették magukat, leszegett fejjel, forgó szemmel nekiugrottak mint három fenevad és török hegyével, körmükkel, fogaikkal, térdükkel, lábukkal gyötörni kezdték gyorsan és szótlanul; egy-egy pillanatra hol az egyik állt meg, hol a másik, hogy lélekzetet vegyen; közben egymást figyelmeztették:

- Lassan!

nehogy megöljék az áldozatot; és összetaposták, megszurkálták, harapták a csendőrt, és vércsöppek, ingfoslányok, hajfürtök hullottak le a földre; és nem hallatszott egyéb, csak a három hóhér nehéz lélekzése, meg a csapkodó török zaja és az áldozatnak száraz zokogása; vakon, megrészegülve, vadállati módon dolgoztak a zsiványok, nem is három embernek látszottak, hanem egy ember köré tekerődött háromtestű szörnyetegnek: ami az örületben, az aljasságban és a vadságban együttvéve szörnyű van, az kifejeződött rajtuk.

- Meg ne öljétek még! - kiáltotta megint szorunkodva az ifju s ide-oda fordult igen gyorsan, hol a zsványok, hol a völgy felé; s fokról-fokra nagyobb hangon kiáltozott, mintha hangjával el akarna takarni valami közeledő zajt.

- Meg ne öljétek még! - Várjatok! Megmond ugyanis mindent! Ha megölitek, nem tudtok meg semmit! Próbáljátok meg még egyszer! Azt mutatta, hogy beszélni akar! Megölhetitek azután! Én döföm akkor szíven, ha ti nem! El a törökkel! Üssétek pusztá ökölle! Nem látjátok, hogy meghal?

Egyre kiáltozva ki-kitekintett, le a védőfal tövébe; majd az elkerített hely közepére szökött s egyszerre arcot és hangot változtatva, a kimondhatatlan megvetés kifejezésével kiáltotta:

- Hej! gyávák! Hárman egy haldokló ellen!

- Ördög, pokol! - ordította a zsványvezér és felemelt törrel rontott neki.

- Késő már! - felelte az örömpresve, és az ajtóra mutatva, ezt kiáltotta:

- Odanézz!

Abban a pillanatban, hogy a két másik zsvány az ifju figyelmeztetésére nagy sebtiben egy bő köpenyeg terített az áldozatra és miközben a vezér puskát ragadott, hogy a közeledő titokzatos ellenségre rohanjon, fegyvercsörgés, léptek, hangok zaja hallatszott, szuronyok és puskacsövek villantak meg az ajtó előtt, a szikladarabok fölött, a szirt tetején; és berontott a kunyhóba egy csapat csendőr, akik egy szempillantás alatt körülfogtak, levertek, lefegyvereztek és földreterítették mindenkit, aki az elkerített helyen volt.

Néhány pillanatnyi csöndesség következett ezután, amely közben nem hallatszott egyéb, csak a lelkendező csendőrök nehéz és sűrű lélekzése.

- Segitsetek a haldoklón! - kiáltotta egyszerre az ifju haramia, aki szintén térden állott, csak úgy, mint a többi, tenyerével a földre támaszkodva, egy csendőrnek a szuronya alatt.

- Miféle haldoklón? - kérdezte a kapitány, és előlépett porosan és lihegve.

- Ott van a sarokban! - felelte az ifju, és a sarokba mutatott.

Mindannyian arra fordultak; egyikük sem vett észre semmit.

- A köpenyeg alatt! - ismételte a haramia.

A kapitány valamennyi jelenvalónak tekintetétől követve, a kunyhó felé közeledett, megragadta a köpenyt és lerántotta a földre. Az iszonyodás kiáltása tört ki mindenikből annak a szörnyű valaminek láttára. A boldogtalan fogoly hátrakötözött karral térdelt a földön, a feje lelógott a mellére, az arca szederjes volt, teste csupa seb és vér, olyan, mint egy megnyuzott emberé; erőlködve próbálta fölemelni fejét.

- Oldozzátok föl azonnal! - kiáltotta a kapitány. - Adjatok innia!

Három csendőr odafutott, feloldozta a foglyot, leültette és vizsgálni kezdte a sebeit; a többi dühtől vakon puskája tusával ütötte a zsványokat.

- Le a fegyverrel! - kiáltotta a kapitány.

Azzal az ifju haramiához fordult:

- Beszélj te!

A csendőr, aki lefogta, megengedte, hogy fölálljon.

- Mikor fogtátok el ezt az embert? - kérdezte a kapitány; - igazat mondj, minek előtte meghalnál.

- Ezt az embert - kezdte az ifju szorongó hangon és remegve iszonyodtában, meg rémületében - ezt a csendőrt... ma fogták meg... idehozták... megkötözték... azt akarták, hogy beszéljen... ő nem akart... nem beszélt... ráugrottak... Én láttam! Istenem! Istenem!

- De hát te ki vagy? - kiáltotta a kapitány, és lerántotta az ifju fejéről a kalapot.

Mindenki arra fordult és elkiáltotta magát:

- Asszony!

- Az! - kiáltotta emez, mint aki esztét veszítette - asszony vagyok... elraboltak... két hete éppen... kést szegeztek a torkomnak... ide hoztak magukkal... De én nem piszkítottam be kezemet vérrel, nem! Esküszöm, hogy nem! csak azért mentem velök, hogy meg ne öljenek! Én San-Severóba való vagyok... szegény parasztasszony vagyok...

- Mért nem lőtted fejbe valamelyiket?

- Nem volt hozzá bátorságom... megkínóztak volna. Látni kell azt, amit ezek mivelnek... Azt hittem, hogy belebolondulok... Ha láttatok volna... De ő (és a sebesülthez mutatott) olyan volt, mint egy Isten... mindent elszenvedett... nem mondott egy szót sem! egy szót sem!

- Hurcoljátok ezeket a gyávákat áldozatuk lába elé! - kiáltotta a kapitány.

A csendőrök a három zsványt a sebesült elé vonszolták, akinek feje kendővel volt átkötve úgy, hogy az arcát is betakarta.

- Én vagyok! - kiáltotta a kapitány a boldogtalanhoz hajolva, akin az eszméletretérés jelei kezdtek mutatkozni - meg vagy mentve; bajtársaid között vagy! csak bátorság! ide nézz! gyilkosaid itt térdelnek előtted!

A csendőr lassan fölemelte fejét és egész teste megrázkódott. Azután előrenyújtotta egyik kezét, a zsványvezér fejére tette, majd visszavonta, vérző szája mosolyra húzódott - előre-hajolt a fejével - és arcul köpte a zsványt.

- Micsoda ez? - kérdezte a kapitány, azzal fölvetett valami fehéret és puhát, amelyet mintha a szerencsétlen áldozat szájából látott volna kihullani.

- ...A... válasz... az ezredesnek szóló... - felelte gyöngé hangon a sebesült.

- A san-severói ezredesnek szóló? Az én válaszom? Az, amit ma reggel bízam rád?

A csendőr igent intett.

A kapitány hozzája rohant, félkarját a nyaka köré öltötte és homlokra csókolta, majd talpra pattant és rákiáltott katonáira:

- Hajoljatok meg, fiaim, ez előtt a hős előtt! Azt a levelet vitte az ezredesnek, melyben elindulásunkat, az időt és utunk célját izentem meg; ha a zsványok elolvashatják, megmenekülhettek volna; de ő a szájába dugta, és nem beszélt, nehogy elárulja magát, és szótlanul eltűrte a kínzást! Hős ez az ember! Vértanu! Nagy lélek!

- Az! - kiáltotta valamennyi csendőr egyszerre, és hangjuk a lelkük legmélyéből jött.

- Csókoljátok meg a lábát, aljas gyávák! - kiáltotta a kapitány a zsványokra.

Azok a földön csuszva, mint a kigyók, egymásután megcsókolták a sebesült ember lábát.

- Kapitány úr! - kiáltotta ekkor a nő és rámeresztette, mint az örült, két szemét - jelt adhattam volna, amikor jöttetek... nem tettem, hagytam, hogy feljöjjetek... jutalom fejében kérek valamit... Elveszett asszony vagyok én... Nem térhetek én többé haza... Lövess agyon ezekkel!

- Nem! - kiáltotta végső erejének megfeszítésével a sebesült.

Mindenki feléje fordult.

- Rád - folytatta a boldogtalan elhaló hangon s véres félkezét a nő felé nyújtotta - az irgalmasság munkája vár...

- Miféle? Mondja! A Jó Isten! Az Istenre kérem! - kiáltotta a nő, és összetett két kezével a csendőr lába elé vetette magát.

- ... Az, hogy elkísérj... - mondta halkán a boldogtalan.

- Hová? - kérdezte az asszony.

- Mindenhova!

A jelenvoltak elcsodálkozva néztek össze.

- Hogy értsem ezt? - kérdezte megint a nő.

- Még nem láttad valamennyi sebemet... - felelte a csendőr. - Nézz ide!

Azzal felhajtotta a zsebkendőjét, amely eltakarta homlokát.

Mindnyájan odamentek hozzá szorunkodva, ránéztek, és a borzalom, meg a szánalom szivettépő kiáltása tört ki belőlük. A szerencsétlen vak volt.

- Halálra velük! - ordították ekkor a katonák, és puskával, lábbal ütötték, rugdalták a zsidányokat.

- Halálra velük!

A kapitány szava nem birt a riadallal; a csendőrök kirohantak, és vad futásukban magukkal vonszolták a gyilkosokat.

- Elvállalod... a feladatot... ezt az irgalmas munkát? - kérdezte a sebesült a nőtől, mikor egymagukra maradtak.

Az asszony ég felé vetette a szemét, és azt mondta:

- Az én életem a magáé!

Megszoritották egymás kezét, és a harsány sortüz, amely lenn, a völgyben eldördült, mintha üdvözlése lett volna a nemes frigynek, amely immár tíz esztendeje fűzi az irgalmas nőt a hőshöz.